

BIRÓ JÓZSEF

ERDÉLY BESZÉLŐ KÖVEI

Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette
és az utószót írta
SAS PÉTER

KRITERION KÖNYVKIADÓ
KOLOZSVÁR

A SÁROMBERKI TELEKI-KASTÉLY

A késő nyári nap dúsan aranyozza be a Székelyföld poros országútját. A szelíd, lankás, dombos, lassan emelkedő vidéken veszélyesen kanyarog a Maros; a folyó mentén egymás után sorakoznak a szebbnél szebb főúri kastélyok, egészen a havasokig. Marosvásárhelytől északra főleg a Teleki család birtokos; az egyik legnagyobb békebeli birtoknak, a 42.000 holdas Teleki Sámuel-féle uradalomnak Sáromberke volt a központja. A kis község alig tizenöt kilométerre fekszik Vásárhelytől, Nagyvernye és Gernyeszeg között. A falu közepén, hatalmas park és százados tölgyek ölében fekszik Erdély egyik legdíszesebben berendezett, ritka műkincsekkel ékes kastélya.

Magas, klasszicista kőkerítés zárja el a Teleki-kastélyt a széles országút mentén. A nagy Teleki Mihály fiától, Teleki Sándortól, a keménykötésű tordai főispántól szállott a birtok legkisebb fiára, Teleki Sámuel grófra, a XVIII. század végének nagy magyar államférfijára. A marosvásárhelyi nagy könyvtár halhatatlan emlékeztető alapítója a szomszéd községben, a régi gernyeszegi várban született 1739-ben; első külföldi útjára, Bázél felé Sáromberkéből indult ki s gyakran vissza is tért ide, míg a század vége felé magas hivatalai Magyarországhoz s később, mint erdélyi kancellárt, Bécshez nem kötötték. Ő maga építtette a sáromberki kastélyt is, a század hetvenes éveiben; az építés levéltári dokumentumai mindeddig nem kerültek napfényre. Két párhuzamosan húzódó, hosszú földszintes épület szegélyezi az előkertet; manzárdtetejével, kiugró pavilonjaival, oromzataival, finomművű homlokzattagolásával, kartus-díszes ablakszemöldökeivel a tereziánus barokk emlékét őrzik. A két régi, Teleki Sámuel-féle épület közé dedunokája, Teleki Samu építtette Möller Istvánnal 1911 és 1914 között egy összekapcsoló traktust. A régi szárnyak modorában tartott manzárdtetős, pavilonos épület Möller sikerültebb stílszerű művei közé tartozik. Az új kastélyrészt árkados ívekkel kapcsolta egybe az építész a XVIII. századi szárnyakkal, s a mai formájában mindenestre szerencsés U-alakú jelleget vett fel a kastély. A közbejött világháború azonban az új középész végleges befejezését elodázta s azóta nem került rá sor.

Maga a kastély építészeti megjelenésében, finom részletei ellenére sem tartozik Erdély kimagasló alkotásai közé. A kancellár inkább gyűjtő volt, mint építő, energiájának legjavát a marosvásárhelyi nagy könyvtár megalapozására fordította. Ő építtette azonban a nyolcvanas években a sáromberki református templomot is; szép szószékével egyetemben finom és arányos alkotás, vásárhelyi mesterek építették. A kancellár emeltette a falu temetőjében álló hatalmas kriptát is, ahol ő maga és leszármazottai nyugosznak.

A családi hagyomány szerint ő maga tervezte volna a gazdasági épületek között álló impozáns lovardát. Klasszicista homlokzatával, négy nagy félkörös ablakával kimagasló építmény s hatalmas félhenger alakú zsindeletető fedi. Homlokzatán az 1855 évszámot viseli, s innen is látjuk, hogy a kancellár fia építtette, vagy fejeztette be. Ferenc gróf nem szívesen jött Erdélybe. Bécsben érezte csak otthon magát s úgyszólván magyarul sem tudott. Atyja kívánságára otthagya a hadsereget s hazajött Sáromberkére, de a császárváros emlékére

a hadnagyi uniformist haláláig nem vetette le. Bánffy Erzsébet bárónőt vette el feleségül s családja körében élt a kastélyban.

Teleki Sámuel kancellár műkincsei

A nagy Teleki Sámuel tudvalevőleg korának legkimagaslóbb tudományos tekintélyei közé tartozott; könyvtára mai napig világhírű gyűjteménye a könyvészeti ritkaságoknak – ő maga állította össze katalógusát s ki is adta négy hatalmas kötetben. Személyes természetű gyűjtésének legnagyobb része a sáromberki kastély díszje. Gyönyörű rokokó, copf és empire bútorai a keleti szárny termeit díszítik. A nagy kancellár hatalmas íróasztala, karosszéke kegyelettel őrzött emléke a Teleki családnak. Itt van elhelyezve Teleki Mihálynak, Apafi mindenható miniszterének, a XVII. századvégi Erdély legnagyobb jelentőségű államférfijának ékkövekkel kirakott, címerrel és felírással ellátott díszkardja. A szebbnél szebb családi arcképek között a legfontosabb Teleki Mihály hiteles arcképe; kisméretű, de elég jó állapotban levő s művészileg is kifejező temperakép. Magának a kancellárnak és feleségének, iktári Bethlen Zsuzsa grófnőnek, a régi magyar könyvek lelkes gyűjtőjének is kitűnő arcképe függ a kastélyban; Mária Terézia szép portréja a róla elnevezett remekművű bútorokkal, tükrökkel ékes szalonban függ. Külön történeti és műtörténeti értéket képvisel gróf Széchényi Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum halhatatlan megalapítójának arcképe, amelyet kísérőlevelével egyetemben küldött meg ajándékol barátjának, a kongeniális könyvtáralapító Telekinek. A nagy értékű magánkönyvtár is számos ritkasággal ékeskedik; legnagyobbbrészt a kancellár utódai gyűjtötték, sok érdekes kézirattal együtt. Jelentős értéket képvisel a könyvtárterem középkori bútor- és fegyvergyűjteménye is, páncélok, sisakok, régi fringiákkal. Az ötvösművek, fedeles kupák, miniatűr arcképek tömkelege lepi el a drága keleti szőnyegekkel terített asztalokat.

Fantasztikus vadásztrófeák és néprajzi ritkaságok

Teleki Ferenc, a kancellár fia 1861-ben halt meg. Leányai mind kitűnően mentek férjhez. Rozália másodsor Solms-Baruth Frigyes herceghez ment nőül, Ágnes Waldeck Hermann herceghez, Erzsébet Vay Lajos báróhoz. Egyetlen fia, Sámuel (1819–1882) okos vagyonszerzéssel növelte 42.000 holdra a sáromberki uradalmat, s híres vendégszerető házával valóságos központja volt Erdély társadalmi életének. Fia, Samu (1845–1916) a század második felének egyik legnevezetesebb közéleti egyénisége volt; nevét főképpen afrikai utazásaival tette emlékezetessé. Debrecenben végezte a kollégiumot, majd honvéd huszártiszt volt; Rudolf trónörökösrel csakhamar benső barátságba került, s ez a barátság meg sem szűnt a mayerlingi tragédiáig. A katonaságot egyébként rövidesen otthagya, de tiszteletbeli ezredessé nevezték ki; 1881-ben kapta meg a titkos tanácsosságot. A híres görgényi medveadászatokat Teleki Samu rendezte; Rudolf trónörökös és közös barátjuk, gróf Károlyi István nem egyszer voltak vendégei a sáromberki kastélynak. 1886-tól 1889-ig több ízbe utazott a gróf Afrika legismeretlenebb vidékeire s fölfedezései földrajztudomány fontos állomásai. Hú társa, Höhnel admirális kísérte el útjain s ő is írta meg Teleki Samu afrikai kutatásainak tudományos eredményeit. A gróf fedezte fel a Rudolf- és Stefá-

nia-tavakat; a Kenya-hegység belső oldalának topográfiai felvételeit Teleki Samu kutatásai tették lehetségessé. Később is rengeteget utazott a gróf, Nyugaton és a Közel-Keleten, Indiában. Világlátottsága széleskörű nyelvtudással és nagy műveltséggel párosult. Amellett igazi magyar úr volt, grandseigneur, kicsire nem nézett; vadászatain minden hajtó egy húszkoronás aranyat kapott...

A sároemberki kastély könyvtára, Waldeck herceg hagyatéka mellett, Teleki Samu nagy értékű, földrajzi forrásmunka-gyűjteményeivel is gyarapodott. Melka Vincének, Rudolf trónörökös kedvenc festőjének sok szép képe és rajza ékesíti a dolgozószobát. Különleges s másutt alig látható értékei a kastélynak azok a sajátos vadásztrófeák, amelyeket a gróf afrikai és indiai útjairól hozott magával. A legkülönfélébb állatok kitömött figurái, csavaros agancsai díszítik a termek falait; ritka és sokszor megcsodált nevezetesség a két him bysson, egy indiai bivalypár roppant feje, mint fenyegetően néznek egymással szembe a nagy ebédlő faláról. Se szeri, se száma az összegyűjtött néprajzi ritkaságoknak, néger fapárnáknak, vízhordó szerszámmá applikált állati testrészeknek, amelyeknek katalógizálása a legképzettebb etnográfust is komoly próbára tenné.

Teleki Samu sohase nősült meg; roppant vagyona oldalági rokonaira maradt s a Teleki család kancellári ága fiágon benne halt ki. Utolsó nővérét, Teleki Erzsébet, Bánffy Zoltánné bárónét a mai hetekben temették melléje a sároemberki kriptába. Sároemberke unokahúga, Zeyk Ágnes bárónő, néhai Teleki Ádám özvegyének fiára, Teleki Károlyra jutott, aki ma bírja a kastélyt.